

על שניים מפיוטיו של שלמה אבן גבירול

שְׁפַל רוּחַ, שְׁפַל בְּרֵךְ וְקוֹמָה
שְׁפַל-רוּחַ, שְׁפַל בְּרֵךְ וְקוֹמָה / אֶקְדֶּמְךָ בְּרֵיב פֶּחַד וְאִימָה.
לְפָנֶיךָ אֲנִי נִחְשָׁב בְּעֵינֵי / כְּתוֹלַעַת קִטְנָה בְּאֶדְמָה.
מִלֵּא עוֹלָם, אֲשֶׁר אֵין קֶץ לְגִדְלוֹ / הִכְמוֹנִי יְהַלְלֶךָ, וּבִמָּה?
הַדְרֵךְ לֹא יִכִּילוּן מִלְּאֲכֵי-רוּם / וְעַל אַחַת אֲנִי כְּמָה וְכְמָה!
אֲשַׁחַר אֶל בְּרֵאשִׁית נְעִיוֹנִי / אֲשֶׁר לְשִׁמוֹ תְהַלֵּל כָּל נְשָׁמָה.

שְׁחַרְחִיךְ בְּכָל שְׁחָרֵי וְנִשְׁפִּי
שְׁחַרְחִיךְ בְּכָל שְׁחָרֵי וְנִשְׁפִּי / וּפְרָשְׁתִּי לְךָ כְּפִי וְאִפִּי.
לְךָ אֶהְיֶה בְּלֵב צָמָא, וְאֶדְמָה / לְנֵדל שׁוֹאֵל עָלַי פְתוּחֵי וְסִפִּי.
מְרוּמוֹת לֹא יִכִּילוּךָ לְשִׁבְתְּךָ / וְאוֹלָם יֵשׁ מְקוֹמְךָ תוֹךְ סֵעָפִי!
הֲלֹא אֶצְפֵּן בְּלִפְי שֵׁם כְּבוֹדְךָ / וְנִכְבֵּר חֲשָׁקְךָ עַד יַעֲבֹר-פִּי:
אֲנִי עַל כֵּן אֶהוֹדָה שֵׁם אֲדֹנָי / בְּעוֹד נְשָׁמַת אֱלֹקִים חַי בְּאִפִּי.

שני הפיוטים "שפל רוח" ו"שחרחך בכל שחרי ונשפי" הם פיוטי רשות ל"נשמת".
בשניהם נצב האני, המשורר, לפני קונו.

האני לפני קונו ב"שפל רוח"

הפיוט מתאר את ההתבטלות העצמית של המשורר לפני קונו.
בשני הבתים¹ הראשונים מתאר המשורר את תחושת אפסותו נוכח ה'. הוא מבטל את עצמו בשמונה שלבים. הוא נצב לפני ה' מתוך נמיכות רוח, "שפל-רוח". הביטול העצמי גובר. ההכנעה מקבלת ביטוי גופני - הוא משתחווה לפני ה'. תחילה מכופף ברכיו ואחריהן קומתו - "שפל ברך ונשפל" קומה". זו אותה צורת השתחוויה שבה אנו משתחוויים בתפילת עמידה. נמיכות הרוח גוברת ומגיעה בעת התפילה ("אקדמך") לכלל "רב פחד ונרוב" אימה". המשורר ממעיט עצמו נוכח ה' עד לכלל ביטול ישותו כאדם. אף לא "כתולעת" הוא מחשיב עצמו, אלא "כתולעת קטנה", ולא עוד אלא "כתולעת קטנה באדמה", שאין רואים אותה ואין יודעים על קיומה.

¹ בשירת ימי-הביניים, בשיר שווה-חרוז הבית הוא טור אחד המתחלק מבחינה משקלית לשתי צלעות שוות - דלת וסוגר ("מונחון לספרות" מאת אשר א' ריבלין, הערך "בית").

בשני הבתים הבאים, השלישי והרביעי, מציין המשורר את הסיבה לתחושת אפסותו נוכח ה' - הוא חסר יכולת שכלית ולשונית להלל את ה'. הוא פונה אל ה' בכינוי ארוך, שיש בו כדי להסביר את פשר הביטול העצמי של המשורר. הוא מכנה את הקב"ה בשם "מלוא עולם, אשר אין קץ לגדלו". לאחר הפנייה הוא אומר: "הכמוני יהללך...?" האם אני, במגבלותיי השכליות כאדם, יכול להבין את מלוא גדולתך ולהללך? :

על כך אומר הרמב"ם ב"מורה נבוכים", חלק ראשון, פרק נו, כך: "וכן היה ראוי, שיבין מי שיאמין, שיש תארים עצמיים, יתואר בהם הבורא יתברך, והם שהוא נמצא וחי ויכול ויודע והכם ורוצה, שאין אלו העניינים מיוחדים אליו ואלינו בעניין אחד... עד שיהיה מציאותו יותר קיימת ממצויאותנו, וחיינו יותר מתמידים מחיינו, ויכולתו יותר גדולה מיכולתנו וחכמתו יותר שלמה מחכמתנו ורצונו יותר כולל מרצוננו".

המשורר מוסיף ואומר: "ובמה?" ("הכמוני יהללך ובמה?"). כאדם, אינני מוגבל רק בשכלי, אלא אף בכלי הביטוי שלי, בלשוני. גם לו הבנתי את מלוא גדולתך, ה', אין באפשרותי לבטאה בלשוני. לשון האדם מוגבלת.

על כך אומר הרמב"ם בדברו על תארו של ה' ב"מורה נבוכים", פרק נח: "יותר עמוק מן הקודם, דע כי תארי השם יתברך בשלילות, הוא התואר האמיתי". שיעורם של הדברים: האדם מוגבל, וה' הוא בלתי מוגבל. אין לשונו המוגבלת של האדם יכולה להקיף את מלוא גדולתו האין סופית של ה'. כל ניסיון של האדם לתאר את גדולת ה' ילקה בצמצום; תיאור ה' יהיה חסר, יהיה מגביל.

בתיאורנו את ה' עלינו לפרוץ את הגבולות שתוחמת לשוננו, עלינו להשאיר פתח אל האין סופי. זאת נוכל לעשות אם נשלב בדברינו לשון שלילה. רשב"ג השתמש בלשון שלילה ביצירתו "כתר מלכות":

אתה אחד - ואחדותך לא יגרע ולא יוסיף / לא יחסר ולא יעדיף.
אתה אחד - ולא כאחד הקנוי והמנוי / כי לא ישיגך רבוי ושנוי / לא תאר ולא כנוי.
אתה נמצא - ולא ישיגך שמע און ולא ראות עין / ולא ישלט בך איך ולמה ואין.

הוא ציין תארים נוספים. המשורר מציין תואר ואחריו באות הבהרות ובהן לשון שלילה. שימוש בלשון זו געשה גם בתפילת "יגדל אלקים חי" לדניאל בן-יהודה דיין (חי ברומא במאה ה-13):

יגדל אלקים חי וישתבח / נמצא ואין עת אל מציאותו.
אחד ואין יחיד כיחודו / נעלם וגם אין סוף לאחדותו.
אין לו דמות הגוף ואינו גוף / לא נערוך אליו קדושתו.
קדמון לכל דבר אשר נברא / ראשון ואין ראשית לראשיתו.

בבית הרביעי מבהיר המשורר עד כמה חסר יכולת הוא להבין את גדולת ה':
"הדרך לא יכילון מלאכי-רום / ועל אחת אני כמה וכמה!"
מלאכי שמים אינם מבינים את מלוא הדרו וגדולתו של ה' - ועל אחת כמה וכמה שהמשורר, האדם, אינו מבין זאת, ולכן לא יוכל להלל את ה'.

שימוש נוסף במשמעות דומה עושה המשורר בשורש כ-ו-ל ב"כתור מלכות" בשורה 12:
 "לך הסודות אשר לא יכילם שכל ורעיון". שכלו ומחשבתו של האדם מוגבלים.

בבית החמישי והאחרון מציין המשורר את התוצאה מתחושת אפסותו נוכח ה':
 "אשחר אל בראשית רעיוני / אשר לשמו תהלל כל נשמה".

"אשחר אל" - אחפש את ה' על-ידי מחשבה (ראה בפיוט דלהלן "שחרתיך בכל שחרי ונשפיי"). בכוח המחשבה על ה' ניתן להתקרב אליו. לעניין זה נשוב ונעיין בדברי הרמב"ם. ב"מורה נבוכים", חלק שלישי, פרק נא, אמר: "הערה, הלא בארתי לך שזה השכל, אשר שפע עלינו מהשם יתעלה, הוא הדיבוק אשר בינינו וכינו והרשות נתונה לך. אם תרצה לחזק הדיבוק הזה תעשה, ואם תרצה להחלישו מעט מעט עד שתפסיקהו תעשה, ולא יתחזק זה הדיבוק רק בהשתמשך בו באהבת השם ושתהיה כונתך אליה, כמו שבארנו, וחולשתו תהיה בשומך מחשבתך בדבר זולתו".

דבקוננו בה' תלויה באהבתנו אותו, ברצוננו להידבק בו, ובמחשבתנו בו בלבד.
 "בראשית רעיוני" - אני אחשוב על ה' לפני כל מחשבותי האחרות. כדי להבין את משמעותם העמוקה של הדברים נמשיך לעיין ב"מורה נבוכים" לרמב"ם בחלק שלישי, פרק נא: "כי אלו הארבעה, רצוני לאמר: האבות ומשה רבנו..., היו עם זה מתעסקים בהנהגת בני אדם והרבות ממון ומשתדלים במקנה ובכבוד... לא היו עושים אותם רק [=אלא] באכריהם בלבד, וליבותם [= אבל לבם] ודעותם לא יסורו מלפני השם".

אבותינו - אברהם, יצחק ויעקב - ומשה רבנו פיתחו יכולת לעסוק בהוויות העולם, ובמקביל, באותה עת ממש, לרכז את מחשבתם העמוקה בה'. בדרך זו לא סרו מלדבוק בה'. אף המשורר ידבק בדרך זו בה': "אשחר אל בראשית רעיוני". זה האל "אשר לשמו תהלל כל נשמה", כל ברואי עולם.

המילים המסיימות - "כל נשמה" - מקשרות את הפיוט לתפילה "נשמת כל חי" כ"רשות לנשמת".

האני לפני קונו ב"שחרתיך בכל שחרי ונשפיי"

באשר סיים הפיוט "שפל רוח" - "אשחר אל בראשית רעיוני" - פותח הפיוט "שחרתיך": "שחרתיך בכל שחרי ונשפיי". הפיוט מתאר את התקרבותו של המשורר אל קונו. ההתקרבות מתפתחת בהדרגתיות עד לכדי דבקות.

בבית הראשון מציין המשורר שהוא משחר לה', מחפש את ה', בכל שחר וערב (לפי מש' ז ט: "בנשף - בערב יום"). השימוש במילה "שחרתיך" מצביעה על הכורח לחפש את ה', כאותו כורח של הרעב, המשחר אחר מזונו. המשורר אינו יכול להתקיים ללא קרבת ה'. זאת הוא עושה בתפילתו: "ופרשתי לך כפי ואפיי". הוא מרים אל על, אל ה', את ידיו ואת פניו.

בבית השני השתוקקותו של המשורר אל ה' גוברת. בבית הראשון מידת ההשתוקקות אינה מפורשת, אלא נמסרת במרומז, בפועל "שחרתיך", אך בבית השני פורשה מידת ההשתוקקות לה' ועיקרה הוא כורח עצום לזכות בקרבת ה':

"לך אהמה בלב צמא, ואדמה / לדל שואל עלי פתחי וספיי".
 ה' כבר נמצא במחשבת המשורר ("סעפיי" = מחשבתי).
 בבית הרביעי הקרבה בין המשורר לה' גוברת, וגוברת עוצמת ההשתוקקות:
 "הלא אצפן בלבי שם כבודך / וגבר חשקך עד יעבור-פיי".
 ה' כבר נמצא בלב המשורר. הלב הוא מקום משכנה של האהבה: "וגבר חשקך".
 "חשקך" - החשק שלי אליך, אהבתי אליך ("שירי חשק" = שירי אהבה). לשון דומה
 אנו מוצאים בפיוט "ידיד נפש" מאת רבי אליעזר אזכרי (צפת, המאה ה-17):
 "הדור, נאה, זיו העולם, נפשי הולת אהבתך".
 "אהבתך" = אהבתי אליך.
 אהבת ה' נמדדת בעוצמתה - "ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל
 מאדך". בפיוטנו: "וגבר חשקך) עד יעבר-פיי". אהבת המשורר לה' מתוארת כממלאת את
 לבו עד לבלתי הכיל. האהבה גולשת על גדותיה ופורצת מפי המשורר בהתחייבות נלהבת
 בבית החמישי, האחרון:
 "אני על כן אהודה שם אד-ני / בעוד נשמת אלקים חי באפיי".
 המשורר מתחייב להודות לה' כל חייו. המילה "נשמת" מקשרת את הפיוט לתפילה
 "נשמת כל חיי" כ"רשות לנשמת".
 הפיוט "שחרתיך בכל שחרי ונשפיי" מתאר אפוא את תהליך "אשחר אל", שצוין בפיוט
 "שפל רוח" ולא פורט.

סיכום

בשני הפיוטים משתמש המשורר במילים דומות ובאמצעים אומנותיים דומים, אך
 תחושתו בהם שונה.
 שני הפיוטים חושפים לפנינו תהליך נפשי עמוק ומרתק. התהליך מתחיל בהתבטלות
 עצמית של המשורר נוכח ה': הוא מתחיל בתחושת הפער העצום שבינו "שפל הרוח"
 הדומה "לתולעת קטנה באדמה" לבין ה' הנשגב שהוא "מלוא עולם, אשר אין קץ לגודלו",
 שאותו הוא מתאר במילים "הדרך לא יכילון מלאכי-רום". התהליך מסתיים בתחושת קרבה
 עצומה בינו, האוהב, לבין ה' הנשגב, שאותו הוא מתאר במילים "מרומות לא יכילוך
 לשבתך". המשורר הכיר לדעת שמידת הקרבה לה' תלויה במידת האהבה לה'.